

DÜNYA NÜFUSUNUN YARIDAN FAZLASININ ŞEHİRLERDE YAŞAYACAĞI 21. YÜZYILDA, DAHA DA REVAÇ BULAN BİR SOSYOLOJİ ALT DİSİPLİNİ OLARAK “ŞEHİR SOSYOLOJİSİ” ve MAHİYETİ ÜZERİNE

Özkan AÇIKGÖZ*

1- Bir Sosyo-Ekonomik Süreç Olarak Modern Şehir Olgusunun Doğuşu:

İnsanlık, tarihinde belli başlı iki farklı yaşam tarzının örneğini vermiştir. Bunlardan biri "Göçebe Toplum" örneği, diğeri ise "Yerleşik Toplum" örneğidir. Yerleşik toplum tipi, ayrıca kendi içinde çok farklı yaşam tarzlarından, teşkilatlanma yapılarından dolayı, değişik kategorilerde incelenebilir. Klan toplumu, aşiret, boy, soy, sop yapılanmaları ve köy,kasaba, site (city) yaşamları bunlardan bir kaçıdır.

Bu toplumsal yapılar, fiziki oluşumlar, küçük değişimlerle beraber, binlerce yıl toplumların hayatım, yaşam tarzını belirleyici temel kriterler olmuşlardır. Ta ki, yerleşik hayat tarzı bağlamında, modern şehir olgusunun doğmasına kadar. Modern Şehirle beraber yerleşik yaşam tarzı yepyeni bir çehreye bürünmüştür. Bugün modern şehri bizzat yaşıyoruz. Geleneksel yerleşim birimlerinden farkını idrak edebilmek için ise, bunları, en azından bunlardan geleneksel şehri analiz etmemiz gerekir.

Anthony Giddens, modern şehir öncesi şehri şöyle anlatır: "Kentler genellikle surlarla çevrilirdi; bu surlar kentlerin dışarıya kapalı olma ve kırsal alandan ayrılma özelliğini vurguluyor, aynı zamanda savunma amacına hizmet ediyordu. Geleneksel kentlerin merkezinde genellikle mabet, saray ve pazar yeri bulunuyor,

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü Doktoru Öğrencisi.

bu tören ve ticaret merkezi kimi zaman ikinci bir iç surla korunuyordu. Kentler, bilimin, sanatların ve kozmopolit bir kültürün odak noktalarıydı. Ama bu alanlar her zaman ufak bir seçkinler grubunun ayrıcalığı olarak kalmıştır. Her ne kadar kentler gelişmiş bir yol şebekesiyle birbirlerine bağlanmış olsa da, seyahat imkânı genellikle pek az kişiyle sınırlı ya da askeri ve ticari etkinliklere yönelikti. Kapitalizm öncesi kentlerdeki hayat ağır bir şekilde akıp gidiyor ve sıradan insanlar, genellikle köylerde yaşayan benzerleriyle ortak adet ve gelenekleri benimliyorlardı. ...bu kentler çağdaş ölçülere göre çok küçüktü."¹

Modern Şehir olgusunun doğmasında birçok tarihi sebep rol oynamakla birlikte, özellikle üretimin gittikçe artan seviyede hızlanmasını sağlayan buhar gücünün keşfi, üzerinde durulmaya değerdir. Üretimin artması, işgücüne olan ihtiyacı beraberinde getirir. Dolayısıyla sanayi ihtilali sonrasında üretim merkezi olan bölgeler, aynı zamanda çevresinden işgücü toplayan birer cazip yaşam merkezleri de olmuşlardır. Bunun sonucunda tarihte görülmemiş kalabalık ve yoğunlukta yaşam alanları yani 'Modern Şehir'ler meydana gelmiştir. Luis Wirth'de genelde şehirlerle ilgili olan üç ana özellik belirliyor: "Nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojen oluşu."²

Anthony Giddens, bu duruma çarpıcı bir örnek olarak, sanayileşmeyi ve şehirleşmeyi en önce yaşamış bir ülke olan İngiltere'den Manchester şehrini verir. Manchester Giddens'in kendi ifadesiyle "...kentsel yayılmanın en çarpıcı örneklerinden birini oluşturur. 1717'de yaklaşık 10.000'i geçmeyen bir kasaba iken; 1851'e varmadan Lancashire gibi geniş bir bölgenin imalat ve ticaret odağı olarak 300.000 nüfusu barındırıyordu. Yirminci yüzyıla girildiğinde, çevredeki kasabalara doğru yayılan Manchester bölgesinin nüfusu 2.400.000 idi."³

18. yy'dan itibaren Avrupa'da, İngiltere'den başlamak üzere yayılan, sayısı artan modern şehirler, o güne dek görülen yerleşim birimlerinden farklı yapılar arz ediyorlardı. Bu farklar arasında: aile şeklinin geniş aileden çekirdek aileye dönüşmesi, iktisadi faaliyetlerin ilişkileri belirler mahiyet alması, görev bölümü ve işte uzmanlaşma gibi hususlar sayılabilir. Buna ek olarak her şeye rağmen Wirth'ün belirttiği gibi: "Kentler, parçası oldukları *daha geniş bir toplum*'un çeşitli yönlerini dışa vurdukları gibi, içlerinde de taşırlar. ...böylece kent bir kez daha tüm toplum kurumlarının aynı anda hem parçası hem de bu kurumlar üzerinde belli başlı etki yapan bir unsur olmaktadır."⁴

¹ Giddens, A., Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım, (Çev. M. Ruhi Esengün-İsmail Öğretir), Birey Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul 1998 s. 92.

² Giddens, a.g.c, s. 95.

³ Giddens, a.g.c, s. 100.

⁴ Giddens, a.g.c, ss. 97-98.

Farklı bir toplum hayatını beraberinde getiren şehirler, sanayileşme ve nüfus artışına bağlı olarak günden güne yayılmakta, çoğalmaktadır. Zira "Dünya nüfusu son iki yüzyılda muazzam boyutlarda artmış ve artmağa da devam etmektedir. Yakın zamanlarda artan nüfusun çoğu şehirlere sıkışmış bulunuyor. Bu konuda ki istatistikler gerçekten kayda değer. Bugün dünyada nüfusu 100.000'den fazla olan şöyle böyle 1.700 şehir vardır. Ayrıca yakın zamanlara kadar tarihte en büyük şehir diye bilinenlerden daha çok nüfusa sahip, yani 500.000'in üstünde insanın yaşadığı yaklaşık 250 şehir bulunuyor. En kalabalık şehirlerdeki insan sayısı aşağı yukarı 14 milyondur. Ama şehirlerin artık surları yok ve en büyük metropollerin idari sınırları artık çoğu kez kentin fiilen yayıldığı bölgelere denk düşmemektedir."⁵

2- "Şehir Sosyolojisi" Nedir?

Sosyoloji bilimi bütünlüğü içerisinde alt bir disiplin olan, şehir sosyolojisi tanımının farklı oluşu, şehir alanının, bütün versiyonlarıyla yerleşim alanları arasında, mesela köy, mezra, kasaba gibi birimlerden çok farklı bir dokuya sahip oluşundan kaynaklanır. Şehir dokusundan hareket eden Şehir Sosyolojisi: şehirdeki kolektif yaşam şartlarının, insanların sosyal etkinliklerini, birbirleriyle ilişkilerini nasıl etkilediğini ve ne tip bir sosyal varlık ortaya çıkardığını araştırıp inceler. Bunun yanında şehir yapısının getirdiği sosyal problemlerin de temel sebeplerini bulmaya çalışır. Diğer bir ifade ile Şehir sosyolojisi'ni kısaca şöyle ifade etmek mümkündür: "Kent sosyolojisi, kente ilişkin toplumsal koşullar ve durumlar içindeki toplumsal ilişkilerin ve grupların, kent yaşamının sosyolojisidir."⁶

Sosyoloji ilmi sosyal hareketliliğin, sosyal değişimin beraberinde getirdiği yeni yapısal durumları inceler. Sosyoloji kaynağını dinamizmden alır. Beshi hareketlerden, münasebetlerden alır. Statik durumlar sosyolojiye araştırma alanı veremez. Değişmeyen bir durumun nesini inceleyebilir sosyoloji. Değişmeyen, aynı kalan bir form, incelemeyi değil belki tasvir gerektirir. Bu da sosyolojinin işi değildir. Bu durumun insanlara iletilmesini 'Tarih' de yapabilir 'Coğrafya' da... Oysa sosyoloji hem 'tarih'ten, hem 'coğrafya'dan ve hem de diğer bilim dallarından farklı bir bilim dalı olarak, farklı 'durum'ları kendine konu edinir. Bu 'durum' unda statik değil, dinamik bir 'durum' olacağını söylüyoruz. Her şeyden önce insan unsuru dinamik bir varlıktır. İşte sosyoloji bu dinamizmin insanlar arası ilişkiye ne tür bir boyut kazandırdığını inceler. İşte bu bağlamda hiç tereddütsüz diyebiliriz ki: Daha dinamik ve hareketli yaşam

⁵ Giddens, a.g.c, ss.92-93.

⁶ Notridge, H.E., "Kent Sosyolojisi" (Cev. Şule İnankul), Türk Sosyoloji Dergisi, S.3, Nisan-1997, s. 20.

alanı olarak şehir ortamı, köy ve benzeri dinamizmi nisbeten kıt olan ortamlardan daha fazla nisbette sosyolojinin ilgisini çeker ve daha fazla nisbette araştırmaya değerdir. Giddens da bizi destekler mahiyette şöyle der: "...sosyolojinin asıl odak noktası, 'ileri' ya da 'sanayileşmiş' toplumlardaki kurumların ve bu kurumların dönüşüm (transformasyon) şartlarının incelenmesidir."⁷ Bu nedenle, yerleşim şekline göre bir ihtisaslaşma ve alt disiplin oluşturma fikrinden hareket eden sosyologlar için şehir ortamı, en önde gelen yerleşim birimi ve şehir sosyolojisi de en önde gelen bir disiplin özelliğini taşır.

Sosyoloji gibi farklı bir bilime ihtiyaç duyuran ve sosyolojinin en çok incelediği durumun karakteristiğini yansıtan, sosyal değişme olgusunu en iyi şehir ortamı sağladığı için şehir sosyolojisi, sosyolojinin önemli bir parçasını teşkil eder. Bu ifadelerimizi destekler mahiyette Reissman şöyle yaklaşır olaya: "Kentleşme olarak adlandırılan süreç, toplumdaki değişikliğin bir göstergesidir ve kentsel yaşamda bulunan toplumsal yapı ile örgütlenme bizim, kentsel ya da kırsal, her hangi bir toplum yapısını ve örgütlenmesini anlamamıza yardımcı olabilir. Nitekim toplumsal sınıf ve bürokrasi gibi bazı toplumsal özelliklerin yalnızca kent toplumu içinde incelenebileceği açıktır."⁸

Şehirler kendilerine has bir kısım farklılıkları içermelerine rağmen, bütün bir toplumun ortak özelliklerini de kendi içerisinde barındıran alanlar olarak, bütün bir kültürü ve toplumu anlamaya çalışan sosyoloğun işini son derece kolaylaştırırlar. Zira "Kentler ve (bir ölçüde) kasabalar bazı toplumsal özelliklerin daha yakından incelenebildiği bir tür toplumsal laboratuvar olarak düşünülebilir."

Bu fikre Lous Wirth'de katılır ve düşüncesini şöyle ifade eder: "Genelleştirilmiş bir kentleşme modelinin sadece kentlerin kendi özelliklerine dayandırılabilceğini düşünmek yanlıştır. Kentler parçası oldukları *daha geniş bir toplum*'un çeşitli yönlerini dışa vurdukları gibi içlerinde de taşırlar."⁹ "Böylece kent bir kez daha tüm toplum kurumlarının aynı anda hem parçası hem de bu kurumlar üzerinde belli başlı etki yapan bir unsur olmaktadır. Ancak kapitalist toplumlardaki kentleşmenin niteliği kapitalizm öncesi kenttekenden çok farklı olup kapitalizmin gelişmesinin yol açtığı toplumsal dönüşümlerin köklü yapısını yansıtır."¹⁰ Bu itibarla, biz de yazımızın başından beri sadece 'şehir' demeyi değil 'modern şehir' demeyi uygun bulduk. "Böyle bir tanımlama altında şehirselleşmenin incelenmesi modernitenin incelenmesinin ayrılmaz bir

⁷ Giddens, a.g.c, s. 19.

⁸ Notridge, H. E., a.g.m, s.23.

⁹ Giddens, a.g.c, s. 97.

¹⁰ Giddens, a.g.c, s. 98.

parçası olmakta ve şehir sosyolojisinin açıklayıcı katkılarının çoğu kapitalizm ile modernitenin bir yerel bağlamda incelenmesi anlamını taşımaktadır."¹¹

Öyleyse sonuç olarak "Şehir Sosyolojisi"ni en kapsamlı bir şekilde şöyle tanımlayabiliriz: Geleneksel toplumların, geleneksel yerleşim birimlerinden farklı bir yaşam merkezi ve farklı bir toplumsal yapıyı ihtiva eden, kapitalizmin ve modernitenin getirdiği modern şehirdeki fiziki dokunun ve beşeri bileşimin insanlar arası ilişkileri nasıl yapılandırdığını ve fert ve toplumsal gurupların toplumla olan ilişkilerini nasıl düzenlediğini, sonuçta bütün bu kompleks yapının nasıl bir toplum ortaya koyduğu ve nasıl bir yaşam tarzı sunduğunu anlamaya çalışan, bu yaşamın problemlerini anlamayı kendine hedef edinen, genel sosyolojik teorileri şehir ortamında pratiğe uygulayan sosyolojinin bir alt disiplini.

3- Modern Toplumun Tipik Yerleşim Birimi Olan, Şehir Dokusunu İncelemede, Şehir Sosyolojisi Gibi Yeni Bir Disiplinin Gerekliliği

Şehir dokusunu incelemede neden şehir sosyolojisi gibi yeni bir disipline ihtiyaç duyulmuştur. Bunun cevabını, şehir dokusunun her şeyiyle çok farklı bir oluşumu içermesinde aramalıyız. Zira, köy toplumu, kabile, aşiret yapısını, tarih, coğrafya gibi köklü bilim dalları da anlatıp inceleyebilirdi. Fakat çok daha renkli, hareketli ve kompleks bir yapıya sahip olan şehir dokusunu ancak metodu onun formatına göre düşünülmüş bir bilim dalı inceleyebilirdi. Bu da ancak 'Şehir Sosyolojisi'dir. Şehir sosyolojisinin bu vasfını Polat Sökmen şu ifadelerle dile getirmektedir: "Şehir sosyolojisinin bir uzmanlık alt alanı olarak büyük bir canlılık sergileyerek süregelmesinin önemli bir nedeni, sosyoloji alanında mekansal kavramları, değişkenleri ve etkenleri vurgulayan tek alt alan olmasıdır."¹²

Şehir dokusu, içerisinde barındırdığı çok çeşitli ve renkli yaşam tarzlarını incelemek bakımından, şehir sosyolojisine çok müsait bir ortam sunmaktadır. Şehir sosyolojisi alanında "...yaşanan gelişmeler, şehir sosyolojisi alanının, şehrin kuramsal bir nesne olduğunu ileri sürmeden de toplumsal süreçlerin ve insan doğasının araştırılabileceği bir laboratuvar gibi kullanılabilceğini göstermiştir. Şehirsel araştırmaların geçerliliği, şehre özgü karakteristiklerin varlığından değil, şehirsel alanın toplumsal süreçlerin incelemesine çok uygun bir amprik bilgi alanı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, dünyada yaşa-

¹¹ Sökmen, P., "Sosyoloji ve Şehir" Türk Sosyoloji Dergisi, S. 3, Nisan-1997, s. 18.

¹² Sökmen, a.g.m, s. 18.

nan gelişmeler çerçevesinde şehir olgusu giderek artan bir önem kazandıkça, şehir sosyolojisinin bir araştırma alanı olarak sergilediği dinamizm de artmıştır."¹³ Şehir sosyolojisinin bu öneminin gelecekte de artarak devam edeceğini tahmin etmek zor değildir.

SUMMARY

Briefly the writer tries to show the characteristics of Urban Sociology in the present issue as a particular discipline. Urban Sociology draws more attention due to the increasing amount of urban population.

¹³ Sökmen,a.g.m, s. 12.